

NERETVA — POBEDA

I osle prvog zasedanja AVNOJ-a Vrhovni štab, Izvršni odbor i neki članovi AVNOJ-a bili su stalno na radu u Bihaću. Tu smo proveli i decembar. Već u januaru 1943. godine neprijatelj počinje da sve više steže obruč oko Bihaća i da ga svakodnevno bombarduje. Uz to počеше da nam stižu i izbeglice iz Banije, Like, sa Korduna. Nova, takozvana četvrta ofanziva je počela. Zbog toga smo morali napustiti Bihać i krenuti u pravcu Bosanskog Petrovca. Zajedno sa Vrhovnim štabom i AVNOJ-em išle su i izbeglice iz raznih krajeva, bežeći ispred nemačkih i ustaških jedinica, tako da je put do Bosanskog Petrovca bio zakrčen. Uz to su i neprijateljski avioni svakodnevno bombardovali ovu dugu, otegnutu kolonu. U Bosanskom Petrovcu zadržali smo se malo, a onda smo produžili u pravcu Glamoča.

Za celo vreme ovog pokreta članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a bili su zauzeti raznim dužnostima oko učvršćivanja narodnooslobodilačkog odbora, angažovanja oko smeštaja i ishrane izbeglica, kao i oko ojačavanja pozadinskih komandi i straža i njihovog obezbeđenja od četničkih napada. Otuda su bili rastureni na zadacima po raznim naseljima u pravcu našeg kretanja.

Oko Vrhovnog štaba i Izvršnog odbora sve je više novih članova AVNOJ-a koji su se zbog bolesti i ranjavanja priključivali glavnoj koloni. Ovo je još više otežavalo pokret, smeštaj i ishranu članova AVNOJ-a. U Glamoču smo se zadržali nekoliko dana, a zatim smo produžili u pravcu Livna. U selu Vidošima kod Livna smestili smo se u katolički samostan. Tu smo se bili svi prikupili i produžili sa potpisivanjem obveznica narodnog zajma (500,000.000 kuna — dinara) koji je raspisao AVNOJ. Na svaku obveznicu potpisivao se lično svaki član Izvršnog odbora AVNOJ-a, ćirilicom ili latinicom, a kuriri su ih raznosili širom Jugoslavije.

U Vidošima su se pored članova Izvršnog odbora AVNOJ-a u to vreme nalazili još i članovi AVNOJ-a i nešto boraca. Ovi članovi primetili su da se starešina manastira (gvardijan) i drug Ribar svakog dana povlače u posebnu sobu i tamo potkrepljuju sa malo šunke i vina. Tražili su da gvardijan vino i šunku unese u kolektiv AVNOJ-a. Tada sam bio sekretar ćelije KP u AVNOJ-u i nisam znao kako da ubedim drugove da ovaj kaluđer neće hteti da deli svoju hranu i vino sa našim kolektivom. Najzad mi je na um pala originalna ideja kako da prekinem sa prigovorima drugova o posebnoj pažnji gvardijana prema Ribaru. Naime, upitao sam ga da li on zna da je Ribar isključen iz katoličke crkve — ekskomuniciran. Od tog dana prestalo je pozivanje Ribara na te male zakuske, a time i priče članova AVNOJ-a.

Jedno veče zatekao sam profesora Miloja Dobrašinovića gde čita I glavu iz Istorije SKP(b), dok su ostali članovi AVNOJ-a slušajući ga zaspali. Tada sam upozorio Dobrašinovića da lakše čita naglas, jer će probuditi slušaocce.

U to vreme je u ovaj samostan naišao i komandant 1. proleterske divizije Koča Popović. U razgovoru sa jednim od mlađih kaluđera Koča mu reče da bi katolička crkva, a naročito njihov red franjevacca, trebalo da malo više pomaže Narodno-oslobodilačku vojsku i partizanske odrede, a ne da se drže po strani, jer je kroz istoriju njihov red uvek bio na strani naroda. Međutim, kaluđer se nekako izvlačio dokazujući Koči da oni stvarno stoje na strani naroda, ali da ne zna na čijoj je strani narod ... Na to se Koča nervirao i malo grublje fizički istupio. Posle toga Fića Kljajić, Koča i još neki dogovorili su se da se Koča na neki način izvini ovome kaluđeru. Koča je na to i pristao, a kaluđer je dokazivao da tu nije bilo nečega težeg, već da ga je Koča samo malo potegao za uvo. Na tom takozvanom »improvizovanom sudu« Koča je pokazao kako se desilo i ponovo ga je stegao za uvo. Najzad se sve završilo na tome što mu je Koča »za izvinjenje« dao jedne čakšire.

Bilo je i drugih ljudskih zgoda i nezgoda. U Glamoču je jedna stara muslimanka gatala u zrna pasulja Stojanu Ceroviću, profesor u članu AVNOJ-a, ranije uredniku »Slobodne misli« iz Crne Gore i rekla mu da neće dugo živeti. Stojan je to vrlo ozbiljno shvatio i sve češće, kao bolestan na plućima, uzimao noću lekove — neku tečnost. I prota Karamatijević je mislio da Stojan pije rakiju i tražio je da tu svoju »rakiju« unese, u zajedničko »pijenje« svih članova AVNOJ-a. Razume

U koloni general Fjodor Mahin i Vladimir Nazor

se, i ovo je izazvalo smeh i šalu na račun i Stojana i prote Karatijevića. Stojan je u pokretu docnije iznad Glavatičeva dobio izliv krvi u pluća i umro. Tu smo ga i sahranili.

Vladimira Nazora smo ostavili u Livnu u jednoj trgovačkoj kući naklonjenoj ustašama. Ja sam ga jednog dana obišao da vidim kako živi i on mi je ispričao da mu je soba, kada je došao, bila hladna, sa prljavim čaršavima, da nije bilo hrane, ni duvana. »I onda sam jednog dana — rekao mi je Nazor — hodajući po sobi glasno sam sa sobom razgovarao: 'Vladimire, nećeš više momkovati. Cim se svrši rat, oženit ćeš se'. U tom je ušla gazdarica, jedna stara devojka, moja vršnjakinja, i pitala me ko sam i da li zaista nisam ženjen, da ću se posle rata ženiti. Od toga časa stara devojka je uredila sobu, loži mi vatru, donosi mi cigarete, kuva čaj i hrani me dobro. I meni je ovde dobro, imenjače moj. Nemoj mi dolaziti, samo kad bude pokret javi mi i ja ću krenuti sa vama, ali niko da mi ne dolazi, jer je meni ovde bolje nego igde dosada na putu od Bihaća«.

Došao je pokret članova AVNOJ-a u pravcu Prozora pod veoma teškim uslovima, kroz sneg i mećavu, sa izbeglicama i ranjenicima. Od Prozora smo se zatim spustili u dolinu Rame, u selo Gračanicu, gde smo se smestili na duže vreme, produživši sa potpisivanjem obveznica narodnog zajma. Uz to smo Nurija i za gotovo svakodnevno išli u okolna muslimanska sela i »zborisali« sa narodom. Taj rad je bio vrlo pozitivan u političkom pogledu i pomaganju Narodnooslobodilačke vojske u svemu, pa i prilivu novih boraca u naše redove. U to vreme Ivan Milutinović Milutin je napravio jednu šalu — probnu uzbunu. Jedno veče su zgradu u kojoj smo mi stanovali navodno, opkolili četnici. Culi su se oko zgrade i povici »Napred braćo četnici!« i pucnjava, našto smo svi izleteli iz kuće i prihvatili borbu pucajući nasumice u noć. Kada je i s jedne i s druge strane prestala pucnjava, ispostavilo se da je Ivan pravio šalu s nama — hteo je da vidi kako ćemo se držati u sličnoj situaciji. Rekao je da ga je zadovoljilo »naše borbena držanje«. Čini mi se da su mu drugovi Tito i Marko zamerili na ovoj šali, govoreći da je to suviše i nepotrebno u ovako teškom vremenu.

Vrhovni štab NOV i POJ i AVNOJ doneli su odluku: da se članovi Izvršnog odbora dr Sima Milošević, Mladen Iveković, kao i svi zdravi i sposobni članovi AVNOJ-a rasporede u brigade na nove dužnosti. Tako smo ostali na okupu dr Ivan Ribar, Nurija Pozderac, Ivan Milutinović Milutin i ja i bolesni i ranjeni članovi AVNOJ-a.

Pratimo izveštaje o borbama na Vilića gumnu i o stanju na Neretvi i preko nje. Bili smo opkoljeni sa svih strana i od svih neprijatelja: Nemaca, ustaša, Italijana i četnika Draže

Mihailovića (koji je lično došao na taj prostor da komanduje svojim jedinicama). Kada je kretao svoju vojsku iz Sandžaka, Crne Gore i Srbije, govorio je da je to »treći srpski ustanak« koji podiže i predvodi on — Draža Mihailović. Znači, sva sila četnika krenula je na Neretvu da pomogne svojim saveznicima Nemcima, Italijanima i ustašama — da unište Narodnooslobodilačku vojsku, njen Vrhovni štab i njenog komandanta Tita. Sama bitka na Neretvi bila je jedna od retko teških. Pošto je drug Tito naredio da se sruši most na Neretvi, snage su krenule u pravcu Vakufa tako da je neprijatelj mislio da pokušavamo da se vratimo sa svim snagama na prostor odakle smo došli. Time je neprijatelj doveden u situaciju da prebacuje svoje snage u pravcu našeg novog prodora — na prostor Bosne i Bosanske krajine. Odmah zatim drug Tito je izdao naređenje dalmatinskim divizijama da izvrše usiljeni prelaz preko srušenog mosta na Neretvi. Jedinice dalmatinskih divizija uspešno su izvršile naređenje vrhovnog komandanta. Bila je mala zabuna u pogledu rasporeda 1. proleterske brigade — trebalo je da bude na Ivan-sedlu, ali se po inicijativi svoga štaba spustila u pravcu Konjica i napala ovaj grad. Samim tim bila su otkrivena leđa i Vrhovnog štaba i naših jedinica u dolini Rame, ali je brzim prebacivanjem snaga to na vreme otklonjeno. I to je uslovalo ubrzano kretanje ka Neretvi svih jedinica kao i mnogih ranjenika i bolesnika, među kojima velikog broja tifusara, i njihovog prebacivanje preko porušenog mosta kod Jablanice i novopodignutog provizornog visećeg pešačkog mosta koji su naše jedinice napravile po nalogu Vrhovnog štaba.

U to vreme naši borci su zarobili i jednog nemačkog višeg oficira, koji je doveden u Vrhovni štab na saslušanje. Ovaj nemački oficir koji je bio na istočnom frontu i za ratne zasluge dobio gvozdeni krst, govorio je da im je borba protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije teža nego one na istočnom frontu. Uz to je rekao da bi najbolje armije na svetu kao što su nemačka, a posle nje Crvena, bile sretne kada bi imale vrhovnog komandanta kakav je Tito. To priznanje o drugu Titu kao vojskovođi dao je i ne znajući da je i drug Tito prisutan, i to neočekivano i neuobičajeno od uobraženog Nemca.

Sa Ribarom imali smo dve prilične nezgode: prvu—kad se automobil u kome se vozio od Glamoča ka Livnu tako zaglavio u snegu da smo ga jedva izvukli i drugu — kad smo pošli od

Glavatičeva uz Neretvu. Iako mu je bilo rečeno da na ovoj kamenitoj, zaleđenoj i klizavoj stazi sjaše noću s konja, nije nas poslušao. Jednog momenta konj mu se okliznuo i poleteo u provaliju, tako da za malo nije izgubio život naš predsednik AVNOJ-a drug dr Ivan Ribar. Zahvaljujući svom urođenom instinktu konj je nekako uspeo da se prednjim nogama zakači za ivice stene i da se zadrži nad provalijom sa Ribarom u sedlu. Morali smo prvo za ruke izvući Ribara na stazu i spasti ga sigurne smrti. A onda smo nekako konopcima, uz pomoć samoga konja koji se otimao da se ne surva u provaliju, izvukli i njega.

Nazor je od Livna bio u drugoj koloni i, negde na Prenju, posle prelaska Neretve, jedne noći smo ga ponova primili u svoju kolonu. Doveo ga je Sreten Zujović Crni i rekao da je odluka Vrhovnog štaba da se Nazor priključi našoj koloni. Posle nekoliko sati u kolibu za stoku gde smo se bili smestili naišao je drug Tito, probudio me i rekao da mi ostavlja Nazora »u amanet«, da ga čuvam i da o njemu vodim računa kao o čoveku koji je od velike vrednosti za našu borbu. Ja sam to prihvatio i o Nazoru sam se, zaista, izuzetno starao. Već sutradan, ili bolje rečeno, sutra u noć Nazor me je neprijatno iznenadio. Tražio je da mu se skuva čaj. Ubeđivao sam ga da vatru ne smemo ložiti: neprijatelj je vrlo blizu, a mi sami prolazimo pored položaja koje drži 3. krajiška brigada, te bi nas loženje vatre koje inače u noći na snegu nije lako, izložilo neprijateljskom napadu i pogibijama. Međutim, on je kao malo dete uporno zahtevao »hoću čaj, hoću čaj«. Zaustavio sam kolonu i preko veze preneo da smo Nazor, ja i Muja (naš kuvar) izašli iz kolone sa priborom i tovarnim konjem. Zatim smo sišli u jednu uvalu i na jedvite jade, sa šibljem, nekako uspeli da na snegu založimo vatru i skuvamo čaj za Nazora. Posle toga krenuo je i mi smo ostali na začelju kolone, gotovo sa samom zaštitnicom. Jedva smo se pripojili glavnoj koloni u selu Bijela, između Boračkog jezera i Konjica. Za svaki slučaj obezbedio sam Nazoru u Bijeloj termos i napunio ga toplim čajem.

Od Konjica, Boračkih jezera, Glavatičeva uz Neretvu, sve do Kalinovika, naše su jedinice imale najžešće borbe sa odmor-nim, sitim, dobro odevenim i dobro naoružanim četničkim snagama koje su iz Crne Gore, Srbije, Sandžaka dovezene italijanskim kamionima. Borbe na prostoru ispred Kalinovika vodile su se na život i smrt i stajale su jednu i drugu stranu velikih žrtava. U njima su naše jedinice, u prvom redu 1. i 2. proleter-

ska koje su posle marša od 30 sati stupile u borbu sa odmornim četnicima, razbile ove snage Draže Mihailovića i nanele im takav udar na se nikad više nisu mogle organizovano vojnički suprotstaviti jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Otucja je razbijanjem Dražinih glavnih snaga i na ovom prostoru dobi-vena bitka protiv ovih izdajnika.

Dok sam išao u pravcu Kalinovika naišao sam na izginule četnike među kojima smo po negovanju brade mogli da razlikujemo ko je intelektualac, a ko seljak. U Kalinoviku sam se smestio u kuću u kojoj je raniji bio neki Dražin štab. Kada je domaćica, jedna devojka, htela da promeni posteljne čaršave ja sam, znajući da sam vašljiv, odbijao, govoreći joj da ne mora ništa čistiti, jer ni ja nisam mnogo čist. Međutim, kad sam legao na krevet kao da sam legao u mravinjak. Vaši su toliko navalile da više nisam mogao da izdržim. Morao sam da bežim napolje, iako je bilo hladno, da bih se nekako odbranio od gamadi. Računao sam da ću sigurno dobiti pegavi tifus. A da bi moja nevolja bila još veća, pošto je to bilo pred Uskrs, neki osetiše potrebu da služim službu u kalinovačkoj pravoslavnoj crkvi. Odbijao sam, branio se da ne mogu, ne umem više da služim, da mi nije do nikakve službe, ali zbog Srba, zbog naroda, a naročito zbog ubeđivanja druga Moše Pijade da mi je to dužnost, pristao sam i na Uskrs služio službu u kalinovačkoj crkvi. Glavni »bogomoljci« i slušaoci su bili Moša Pijade i borci iz Majevičke brigade iz istočne Bosne. Razume se, posle toga smo pravili viceve na račun moj i druga Moše, jer niko od građana Kalinovika nije poverovao da partizani imaju pravog popa i da on ume da služi službu. A neki nam nisu bili bog zna kako ni naklonjeni — više su naginjali četnicima.

Posle toga žurio sam na konju, da što pre stignem do sela Govze, da se tamo u »buretu srpskom« isparim i otrebim od vašiju. Računao sam da ću na taj način izbeći pegavi tifus. Sećam se da me je celo to vreme ganjao, čak i mitraljirao jedan ustaški avion. Ipak sam nekako uspeo da ostanem čitav. No, sva moja trka i jurnjava bila je uzaludna ... Kad sam došao u Govzu, presvukao se i dao odelo i veš da se pare, dr Sima Milošević, moj dobar drug i prijatelj, rekao mi je onako vrlo uvijeno da inkubacija stiže tek posle 12 dana od ujeda vašiju. Tako je ispalo da sam uzalud žurio i reskirao da poginem od aviona, jer ću u stvari tek posle 12 dana znati jesam li dobio

pegavi tifus ili ne. Međutim, izgleda da sam bio imun na ujed vašiju.

U Govzi i ostalim većim muslimanskim selima Nurija i ja smo često »zborisali« i razgovarali sa muslimanskim stanovništvom. Imali smo uspeha, ne samo u tome da nam budu prijatelji i da nas prihvataju u kuće i hrane, nego je bilo i novih boraca za našu vojsku.

Mi smo već odavno u ofanzivi i progonimo mnogobrojne neprijateljske jedinice — četnike Draže Mihailovića, Italijane, ustaše pa i Nemce — koje u panici beže ispred nas. Međutim, one su na desnoj obali Drine već organizovali takvu odbranu da je bilo pitanje kako je savladati, tim pre što je pod neprijateljskom vatrom trebalo i ovu plahovitu reku forsirati.

O načinu prelaska Drine dugo se diskutovalo. Bilo je mišljenja, naročito drugova koji su služili u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, i imali stručnog znanja kako se prave prelazi na ovakvim rekama, da je za pravljenje nekog improvizovanog mosta, makar i pešačkog, potrebno je nekoliko dana. Ako bi se usvojilo mišljenje ovih stručnjaka, na prelazak bi se čekalo prilično dugo. Međutim, drug Tito je i na tom savetovanju izneo svoje poznato neizmerno poverenje u snagu naroda, u ljude, i rekao da ne pravimo po vojnim nacrtima planove kako treba prelaziti Drinu, već da se zovu ovi seljaci, splavari i sa njima se dogovori kako ćemo najbrže prebaciti jedinice. U tom rejonu se zaista našlo nekoliko splavara koji su od stabla četinara napravili splav kojim su se borci kretali u pravcu desne obale, gde je ušančen neprijatelj čekao. Pošto je uspostavljen uži mostobran počelo je pod vrlo teškom borbom prebacivanje 1. i 2. proleterske brigade. Iako malo usporeno, prve prebačene jedinice uspele su da prošire mostobran i odbace neprijatelja. Pred nama se posle bitke na Neretvi otvorio veliki prostor sa oslobođenim selima i naseljima i sada više nismo bili u tesnacu kao u dolini Rame i na Neretvi.

Sa Nurijom Pozdercom krenuo sam među prvima u pravcu Sandžaka u društvu sa Fićom Kljajićem i Koćom Popovićem, komesarom i komandantom 1. proleterske divizije. Išli smo zajedno u pravcu Brodareva jedući mlad bukov list za koji je Koča tvrdio da je hranljiv i da ima vitamina. Usput smo našli i Mila Peruničića. Nurija i ja smo iz dana u dan držali zborove po muslimanskim i srpskim selima. Uspevali smo da pridobijemo nove borce i nešto hrane i odeće za naše jedinice.

Jednom sam posle rata na Glavatičevu sreo jednu devojku koja mi se u razgovoru otkrila da je doznala kako sam te noći kad sam sa Nazorom zaostao iza kolone zbog kuvanja čaja bio ušao u zaštitnicu boraca 10. hercegovačke brigade i onako sa bradom zamalo nisam platio glavom. Naime, kad su mi iz zaštitnice viknuli da stanem, ja sam, misleći da su četnici, skočio s konja i zaklonio se za stenu. Nekako smo ipak uspeli da se sporazumemo da sam partizan i tako sam pukim slučajem ostao živ. Zaboravio sam ovaj događaj. Rekla mi je tada: »Neretvo, najdraža reko moja. Kad god se penjem kroz klisuru uz tvoj tok uvek imam čudno osećanje«.

Vlada ZEČEVIC

